

BENCZES ISTVÁN

Az euróövezet válságrendezése a liberális kormányköziség elméletének értelmezésében

Az európai pénzügyi, gazdasági és adósságválság kapcsán kibontakozó válságrendezési folyamatokban különösen két terület kapott kitüntetett figyelmet az elmúlt közel egy évtizedben: a bajba került eladósodott tagállamok pénzügyi kimentése, illetve a bankrendszert érintő átfogó reformok, így különösen a bankunió kiépítése. Mindkét esetben kimutatható a tagállami közös érdek (az euróövezet stabilitásának megteremtése), ám mindkettő elosztási konfliktusokkal jár, azaz tisztázandó, hogy ki viseli az alkalmazkodás költségeit. Az ilyen helyzetek leírására és magyarázatára szolgál az integrációelméletek egyik legismertebbje: a liberális kormányköziség. A cikk megmutatja, hogy a liberális kormányköziség valóban segíthet a válságrendezés motivációinak és az alkuk kimeneteinek pontosabb megértésében, még ha nem is feltétlenül kínál teljes körű magyarázatot az uniós fejleményekre.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: E61, F55, H12.

Az integrációelméletek egyik legismertebb változata, az államközpontú liberális kormányköziség a racionalista institucionalista társadalomtudományi kutatási programok terméke.¹ Célja az államok közötti versengés és együttműködés modellezése. Olyan elméleti szintézis vagy sokkal inkább keret, amely nem szűkíthető le egyetlen egység (mint például az Európai Unió) vagy valamely konkrét tevékenység (például kereskedelempolitika vagy monetáris politika) magyarázatára. Vállaltan leegyszerűsítő, de ebben a takarékoság elve vezérli. A takarékoság azonban nem akadályozza meg abban, hogy elutasítsa a monokauzalitást, kimondottan a többes oksági összefüggésekre kíván rámutatni és reflektálni. „A liberális kormányköziség az alapvető elmélet státusát vívta ki a regionális integráció tanulmányozásában. Olyan legfőbb magyarázat, amelyhez gyakran mérnek más elméleteket.” (*Moravcsik–Schimmelfennig* [2009] 67. o.)

* A szerző köszöni Csaba László, Király Júlia, Palánkai Tibor, Pirooska Dóra és a két anonim lektor segítő észrevételeit, megjegyzéseit. A fennmaradó esetleges hibákért a szerzőt terheli felelősség.

¹ Az integrációelméletekről magyarul lásd *Palánkai* [1995/1999].

A liberális kormányköziség a jelentős szerződés módosítások alkalmával, így különösen az egyhangú döntéseket feltételező, az integráció szempontjából meghatározó, sorsfordító helyzetekben bizonyulhat hatékony magyarázó elméletnek. A nagy döntések közötti időszakokban azonban kevésbé meggyőző teljesítményt nyújt (*Moravcsik* [1998], *Moravcsik–Schimmelfennig* [2009]). A 2008 őszen Európát is elérő globális gazdasági és pénzügyi válság azonban jelentős mértékben felértékelt az elméletet, mivel meglepő módon úgy mélyült az integráció (új uniós szintű intézményekkel is bővülve), hogy mindeközben egyértelműen megerősödtek maguk a tagállamok is.² A válságkezelés iránya és módja legfőképpen kormányközi alkukban formálódott, viszonylag kevés szerepet juttatva a szupranacionális eliteknek és intézményeknek (*Moravcsik* [2012], *Schimmelfennig* [2015a]). A kétoldalú hitelekre alapozott görög pénzügyi segítségnyújtás 2010 májusában, az IMF bevonása a kimentésekbe, a költségvetési paktumot, valamint az európai stabilitási mechanizmust létrehozó kormányközi szerződések, de még a bankszerkezeti reformok és a bankunió bizonyos elemei is hiteles példái a válságkezelés kormányközi módozatának.

A cikk egyrészt az államadósság-válság rendezése (a szuverének pénzügyi kimentése), másrészt a bankrendszer reformja és integrációjának mélyülése területein értékeli a liberális kormányköziség magyarázó erejét. Mindkét esetben kimutatható a tagállami közös érdek, ami a további integráció irányába mutat. És mind a két esetben releváns a liberális kormányköziség központi problémafelvetése is: a *status quó*tól történő elmozdulás, a Pareto-javulást eredményező kollektív cselekvések terheinek finanszírozása rendre a tagállami szembenállást erősítő elosztási konfliktusokat generál.

Az írásnak nem célja, hogy teljeskörűen, esettanulmányyszerűen feldolgozza az adósságválság-rendezést, valamint a bankrendszer reformjának és szabályozásának fejlődését, e tekintetben kielégítően informál egyfelől *Györffy* [2014], *Halmai* [2014], *Losoncz* [2014], illetve másfelől *Buda* [2015], *Mérő–Piroska* [2016], *Széles és szerzőtársai* [2016], valamint *Tóth* [2015]. Ehelyett az idevágó szakirodalom néhány meghatározó írásával szemlélteti az elmélet használhatóságát vagy éppen korlátosságát. Mint ilyen, a cikk tekinthető egyfajta válasznak *Schimmelfennig* [2015b] felhívására, amely arra kéri a liberális kormányköziség művelőit, hogy terjesszék ki az elméletet mindazon új területekre, amelyekben érdemi mondanivalója lehet.³

A bevezetőt követően a cikk először a liberális kormányköziség klasszikus elméletét mutatja be *Moravcsik* [1993], [1997], [1998], illetve *Moravcsik–Schimmelfennig* [2009] alapján, majd a liberális kormányköziség rövid kritikáját adja, továbbá a tagállamok kimentésének politikai gazdaságtanát vizsgálja. Ezt követően a bankszerkezeti

² A válság okairól magyarul lásd *Király és szerzőtársai* [2008].

³ A liberális kormányköziség ellen vehető, hogy egyáltalán nem új elméleti, elemzési keretrendszer, és mint ilyen – bizonyos értelemben – talán túlhaladottnak is tekinthető. Az elmúlt két évtizedben mások mellett az új intézményi iskola, a különféle kormányzási elméletek vagy éppen az úgynevezett új kormányköziség is a tradicionális integrációelméletek kihívóivá váltak. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy ne lehetne a liberális kormányköziség magyarázóerejét olyan valós eseteken tesztelni, amelyek meghatározó módon alakították az Unió sorsát az elmúlt években. A cikk ezért nem is tartja feladatának, hogy a liberális kormányköziség magyarázóerejét más integrációelméletek eredményességéhez mérje.

reform, a tőkeemfelelés és az egységes szanalási mechanizmus vizsgálata révén rámutat a tagállami érdekkonfliktusok jelentőségére a végső megoldások kialakításában. Végül az írás következtetésekkel zárul.

A liberális kormányköziség mint integrációelmélet

Az 1990-es évek az európai integráció jelentős mélyülését hozták, aminek vitathatatlanul legnagyobb eredménye a Gazdasági és Monetáris Unió és vele az egyéges valuta, az euró megszületése volt. Ez volt egyben az az évtized is, amikor Andrew Moravcsik visszahozta a tagállamokat és a kormányközi alkukat az integrációelméletekbe (lásd *Moravcsik* [1998]). A preferenciaformálás (új) liberális elméletének, Stanley Hoffmann klasszikus intergovernmentalista elméletének (*Hoffmann* [1966]), valamint a gazdasági interdependencia és a nemzetközi intézmények neoliberais elméletének egy nagy elméletbe történő integrálásával Moravcsik újrafogalmazta és bizonyos értelemben újra is írta az európai integráció történetét. *Moravcsik* [1998] a kezdeti lépésektől indulóan és a maastrichti szerződéssel bezárólag igyekezett bizonyítani, hogy a mind komplexebbé váló intézményi struktúra ellenére az Európai Unió sorsfordító, nagy kérdései továbbra is tagállami alkukban dőlnek el.⁴ Moravcsik nem egyszerűen leporolta Stanley Hoffmann kormányközi elméletét, amelyet a kortárs irodalom az analitikus keretek hiánya (*Bulmer* [1983]), illetve a preferenciaformálás módja és az állami akarat pontos tartalma meghatározásának elmaradása miatt támadott (*Pollack* [2012]). Moravcsik éppen ezeken a pontokon gondolta újra az elméletet, és házasította azt össze a saját nevével (is) fémjelzett új liberális elmélettel (*Moravcsik* [1993], [1997], [2011]), kiegészítve a neoliberais institucionalizmus bizonyos elemeivel (*Keohane–Martin* [1995]).

A liberális kormányköziség elmélete kérelhetetlenül szembehelyezkedik az integráció magyarázatára felállított más versenytárs elméletekkel. Vitatja azt a (neo)realista állítást, amely szerint az európai integráció kizárólag a német–francia konfliktus feloldásáról, egy újabb háború megakadályozásáról, esetleg a szuperhatalmak kiegyensúlyozásáról szólna. Megkérdőjelezi a föderalisták azon állítását, amely szerint az integráció, az egységesülő Európa a nacionalizmus visszavonhatatlan bukását jelentené. De nem tartja meggyőzőnek *Milward* [1992] hipotézisét sem, amely szerint az integráció a nemzetállamok tudatos megmentését szolgálta volna. És mindenekelőtt elutasítja a neofunkcionalisták integrációmagyarázatát, amely szerint a második világháború utáni Európában a *high politics* (biztonságpolitika) és a *low politics* (például a gazdasági együttműködés) közötti szerves kapcsolat kiépülése és ezzel összhangban a szupranacionális elitek tevékeny (sőt kizárólagos) munkálkodása ösztönözte volna az integrációt. Kifogásolja *Haas* [1958] és *Lindberg* [1963], valamint követők azon állítását, hogy ha egyszer az európai integráció folyamata

⁴ Moravcsik számára a közvetlen kihívást az európai integráció újjáéledése jelentette a nyolcvanas évek második felétől kezdve. A hatvanas évek végétől tapasztalt hosszas euroszklerózis után az EK/EU előbb tető alá hozta az Egységes Európai Okmányt (1987), majd pedig sikeresen zárta a maastrichti szerződést (1992), létrehozva magát az Európai Uniót, és megeremtve az egységes valutát, az eurót.

elindult, akkor az törvényszerűen tovább is lendül a különféle tovagyrűző hatásoknak köszönhetően, mindinkább erősítve az integrációt, egyszersem korlátozva a tagállami szuverenitást. Moravcsik tagadja, hogy az integráció mélyülésével a tagállami vezetők elveszítenék meghatározó szerepüket az integráció alakításában, és helyüket átvinnék a különféle transznacionális és szupranacionális szereplők. Szembeszáll azzal a Jean Monnet-i gondolattal is, amely szerint az integrációt a modern gazdasági tervezés vagy a technokrata felfogású szupranacionális szakértők vállalkozása hajtaná (Moravcsik [1998], [1999]).

Moravcsik elmélete nem *sui generis* elmélet, azaz nem specifikusan európai uniós integrációelmélet. A liberális kormányköziség célja visszahelyezni az (európai) integráció vizsgálatát mindazon általános tendenciák és magyarázó elméletek közé, amelyek a demokratikus államok viselkedését írják le.⁵ A liberális kormányköziség olyan értelmezési keret, amely konzisztens a racionális állami viselkedés feltevésével. Úgy tekint az európai integráció folyamatára, mint ami „a nemzeti gazdasági érdekeket követő tagállami vezetők racionális döntései sorozatának eredménye” (Moravcsik [1998] 3. o.), amelynek során csak annyi szuverenitásról mondanak le az érintett felek, amennyi a (közös) célok realizálásához elengedhetetlenül szükséges.

Az integráció akkor lendült előre Európában, amikor a tagállami érdekek egy irányba mutattak, konvergáltak. A második világháborút követő fél évszázadban erre bőven volt precedens, hiszen a külső környezet változása egységes fellépésre sarkallta Nyugat-Európa államait. A tagországok kormányainak döntései rendre a globális gazdasági erőterben végbement változásokhoz való alkalmazkodást jelentették meg. Az alkalmazkodás során a meghatározó, befolyással rendelkező gazdasági erők – elsősorban a termelői szektor – mikrogazdasági érdekei, másodsorban pedig a kormányzó erők (koalíciók) makrogazdasági preferenciái érvényesültek (Moravcsik [1998]). Ebben az értelmezésben tehát nem Brüsszel nyomásának engedve élénkült a kereskedelem, vagy kötelezték el magukat a tagok a tőkeliberalizáció mellett. A globalizáció intenzifikálódása volt a kiváltó ok (Moravcsik [2010]).⁶

Ám a gazdasági érdek csak az egyik építőeleme az elméletnek. Moravcsik [1998] ugyanis egy háromszintű magyarázattal szolgált az európai integráció alakulására. Így vált lehetővé egységes keretbe integrálni 1. a nemzeti preferencia formálásának liberális elméletét, 2. a tagállami alkuk intergovernmentalista elméletét, valamint 3. az intézményi választás neoinstitucionalista elméletét.⁷ Az integrációt tehát olyan döntések sorozataként fogja fel, amelyek mindazon „korlátokra és lehetőségekre reagálnak, amelyek a) az erős hazai szereplők gazdasági érdekeiből, b) az egyes államok-

⁵ „Manapság semmi sem tűnik radikálisabbnak, mint azt állítani, hogy az EK kormányainak magatartása *normális*.” (Moravcsik [1998] 4–5. o. – kiemelés az eredetiben.)

⁶ Az európai integráció esetében mindez a kereskedelem (globális) élénkülése, az iparágon belüli kereskedelem előretörése, a tőkeszámlák liberalizálása stb. formájában jelentkezett, és készítette az érdekelteket arra, hogy (gazdaság)politikájukat is a globalizáció jelentette változásokhoz igazítsák.

⁷ Fő művében (lásd Moravcsik [1998]) öt nagy alkura koncentrált: római szerződés (1957), a vámunió és a közös agrárpolitika a hatvanas években, az európai monetáris rendszer (1978–1979), az Egységes Európai Okmány (1985–1986), valamint a maastrichti szerződés az EU-ról (1991–1992). Miközben államok döntéseire és interakcióira koncentrált, három tagország kiemelt figyelmet kap elemzéseiben: Németország, Franciaország és az Egyesült Királyság.

nak a nemzetközi rendszerben megmutatkozó relatív erejéből és c) az államközi elköteleződés hitelességét biztosítani hivatott nemzetközi intézmények szerepéből származnak” (Moravcsik [1998] 18. o.).

Az 1. szinten (a nemzeti preferencia formálása) a hangsúly nem a biztonságpolitikai, hanem a gazdasági érdekekre mint az állami preferencia alapvető forrásaira helyeződik. A fokozódó nemzetközi gazdasági interdependencia olyan gazdasági ösztönzőket generál, amire válaszul létrejöhet a vámunió vagy éppen a monetáris unió (Moravcsik [1998] 6–7. o., 9. o.). A liberális kormányköziség egyik legfontosabb megkülönböztető jegye, hogy a preferenciákat – az integráció felől nézve – adottnak tekinti, vagyis maga az integráció nem alakítja a szereplők preferenciáit. A preferenciaformálás nemzeti szinten és különféle ügyek szerint alakul. A különféle szereplők, csoportok érdeke konvergálhat, de akár ütközhet is egymással, konfliktust okozva. Az állami preferencia végső soron az egymással versengő hazai erők, érdekcsoportok vetélkedése eredményeként áll elő. „A csoportok artikulálják preferenciáikat, a kormány pedig aggregálja azokat.” (Moravcsik [1993] 483. o.) A kormány mozgástere éppen annyira szűk vagy tág a nemzetközi alkuk során, amennyire a különféle hazai csoportok igényei megkövetelik és megengedik.

A liberális kormányköziség a preferenciák tisztázása után azt vizsgálja, hogy az egyes államok preferenciái konvergálnak-e, kiegészítik-e egymást a nemzetközi színtéren. A feltételezett konvergencia az alapja ugyanis bármiféle jövőbeli együttműködésnek. A kihívás azonban éppen abban rejlik, hogy az érdekek és preferenciák sokfélék, hol hasonlóak, hol eltérők. Emiatt van szükség alkukra, és ezért kerül az alku a liberális kormányköziség vizsgálódásának középpontjába. A konvergencia hiánya, a felek közötti potenciális konfliktusok megléte egyáltalán nem szükségszerűen vezet az együttműködés ellehetetlenüléséhez. E 2. szinten a liberális kormányköziség elmélete olyan egységes államképet feltételez, amelyben az aktorok stratégiai módon és maguk döntenek lépéseikről. Következésképpen a szupranacionális eliteknek nem jut szerep az alkukban, az integráció alakításában; annak kimenetét ugyanis az államok relatív hatalmi pozíciója és képessége határozza meg. A relatív hatalom pedig az aszimmetrikus interdependencia által formálódik. Az alkuk során rendre azok az államok készek leginkább kompromisszumot kötni, amelyek a legtöbbet nyerhetik egy megállapodás során. Az alkuk szerves része a kirekesztéssel való fenyegetés, az egyoldalú vétó, a lefizetés, az ellenkoalíciók szervezése, az ügyek összekapcsolása stb.

Ebben a megközelítésben az államok azért hajlandók lemondani szuverenitásuk egy jól definiált részéről akár úgy, hogy új intézményeket hoznak létre (delegálás), akár pedig úgy, hogy minősített többségi döntéseket hoznak (megosztás), mert saját céljait így könnyebben és hatékonyabban képesek elérni – ez a liberális kormányköziség 3. szintje. Az institucionalista elméletnek megfelelően az államok azért hoznak létre intézményeket, hogy képesek legyenek korlátozni, ellenőrzés alatt tartani egymást. Az elköteleződés ugyanis önmagában kevés, hiszen az államok érdekeltek lehetnek a csalásban, a nemteljesítésben. „Kormányok ott ruháznak át szuverenitást nemzetközi intézményekre, ahol a potenciális közös nyereségek nagyok ugyan, de a teljesítés kikényszerítése... decentralizált vagy hazai eszközök által valószínűsíthetően nem volna hatékonyan megoldható.” (Moravcsik [1998] 9. o.)

Az elmélet (rövid) kritikája

A liberális kormányköziséget természetesen többen is kritizálták az évtizedek során. *Wind* (1997) azzal támadta az elméletet, hogy a valódi cél a neofunkcionalizmus diszkreditálása volt. De nemcsak az elmélet és Moravcsik jóhiszeműségét vonták kétségbe; megkérdőjelezték még azt is, hogy a liberális kormányköziség egyáltalán integrációelméletnek tekinthető-e. *Wincott* [1995] szerint azzal, hogy a keresleti és a kínálati oldalt összeköti, módszertanilag igényes megközelítést nyert ugyan Moravcsik (utalva a mikroalapozású feltevesekre), de ettől az még nem vált az integráció egy jól elkülöníthető (deduktív) elméletévé.

Támadták amiatt is, hogy indokolatlanul leértékeli az intézményeket, amelyek önálló jogon is aktív alakítói az európai integrációs folyamatoknak (*Sandholtz–Stone Sweet* [1998], *Tsebelis–Garret* [2001]). *Peterson–Bomberg* [1999] például úgy érvelt, hogy a liberális kormányköziség bár nem irreleváns, de mint makroelmélet az EU döntési halmozának csak egy rendkívül vékony szeletével képes érdemben foglalkozni – ezt nevezi ő szuperrendszerszintnek, ahol a szélesebb politikai és gazdasági kontextusról döntenek a felek; ám ott, ahol az EU intézményeinek döntései a meghatározók, használhatatlan. Támadás érte amiatt is, hogy az elmélet a nagy államokra koncentrál, a kis tagországokat figyelmen kívül hagyja az elemzésekben (*Slapin* [2011]).⁸

De kritizálták amiatt is, hogy túl szűken értelmezi a gazdasági érdek fogalmát, amikor azt a hazai termelői szektor akarataival azonosítja (*Forster* [1998]). *Bickerton és szerzőtársai* [2015a]) pedig úgy érvelt, hogy Moravcsik preferenciaformálás-szintje a hazai politika indokolatlanul leegyszerűsített értelmezését kínálja, mivel nem lehet pusztán a szektorális érdekekből levezetni az EU-politikát. A liberális kormányköziség, hasonlóan más nagy elmélethez, képtelen volt érdemben reflektálni az európai integrációval szemben megfogalmazott általános elégedetlenségi hullámokra. Holott a tagállamok közötti konszenzuseresés olyan erőterben zajlik, ahol a vezetők folyamatosan reagálni kényszerülnek saját választóik igényeire (*Fabbrini–Puetter* [2016]). A két elemzési szint elkülönítése (a nemzetipreferencia-formálás, illetve a tagállami alkuk) így korántsem olyan egyértelmű a folyamatos válságok – például az euróválság vagy a migrációs válság – időszakában.

A legtöbb kritika talán amiatt érte az elméletet, mert bírálói nem tartják relevánsnak a Maastrichtot követő időszak folyamatainak magyarázatában. Míg korábban – ahogy maga *Moravcsik* [1998] is fogalmazott – gyakorlatilag csak évtizedenként jött egy-egy jelentős esemény, ami adott esetben az alapító szerződés(ek) módosításával is együtt járt, addig Maastricht után, a kilencvenes években és a kora kétezres években egymást követték a jelentősebbnél jelentősebb változások. A Maastricht utáni időszak minden korábbinál összetettebb kihívásokkal szembesítette az Európai Uniót. A közösségnek meggyőzően kellett reagálnia mind az exogén

⁸ *Slapin* [2011] kifogásolja, hogy ez a leegyszerűsítés elégtelen képet fest az integráció valós irányairól. Ha valóban a német, francia és brit preferenciák és alkuk alapján kívánnánk megérteni a Maastricht utáni folyamatokat, akkor elégtelen eredményre jutnánk. *Slapin* szerint a kis(ebb) tagállamok ugyanúgy éltek a vétőjoggal, és tették mindezt hatékonyan, mint a nagy és gazdaságilag erős tagországok.

(a globalizáció és a szolgáltatási szektor minden korábbinál nagyobb térnyerése), mind pedig az endogén sokkok (különösen a Gazdasági és Monetáris Unió tényleges beindulása vagy a keleti bővítés) különféle és komplex következményeire (*Schimmelfennig–Sedelmeier* [2004]). Így míg a korábbi évtizedekben a kormányközi konferenciák középpontjában a gazdasági jellegű ügyek és azok koordinációja állt, addig az új időszakban a tagállamoknak sokkal inkább a procedurális jellegű változ(tat)ásokra, sőt innovációkra kellett helyezniük a hangsúlyt, amelyek azonban nem voltak részei a moravcsiki vizsgálódásnak (*Finke* [2007]).

A legújabb kritikák között az úgynevezett új kormányköziség képviselői azt hangsúlyozzák, hogy a klasszikus integrációelméletek – például a neofunkcionalizmus vagy a liberális kormányköziség – úgy tekintenek az integrációra, mint ami definíciószerűen jelenti a szuverenitás egy szeletének feladását (avagy a tagállami „kompetenciák szupranacionális intézmények felé történő transzferálását” – *Bickerton és szerzőtársai* [2015b] 4. o.). Érvelésük szerint a Maastrichtot követő folyamatokban (és évtizedekben) – nagyon is ideértve a 2008 utáni időszakot – az integráció jelentős mértékben mélyült, mindez azonban anélkül történt, hogy a szupranacionális szint (pontosabban a tradicionális nemzetek feletti intézmények, mint például az Európai Bizottság vagy az Európai Bíróság jogköre) érdemben erősödött volna. E látszólagos ellentmondást *Puetter* [2012] integrációs paradoxonnak hívja. A Moravcsik által nem vizsgált (vagy nem relevánsnak tartott) posztmaastrichti időszak intézményi újításai, amelyekről a felek például az euróválság nyomán állapodtak meg, mind kifejeződésai ennek az integrációs paradoxonnak. Megjelenítik ugyanis azt az igyekezetet, hogy a felek együttesen legyenek képesek úrrá lenni a kihívásokon azáltal, hogy együttműködésüket a nemzetek feletti szint erősítése nélkül mélyítik el (*Fabbrini–Puetter* [2016] 485. o.). Ebben a folyamatban az Európai Tanács és az Európai Unió Tanácsa kerülnek a döntéshozatali folyamatok középpontjába (*Puetter* [2014]).

Az új kormányköziség képviselőinek kritikája szerint Moravcsik magának a maastrichti szerződésnek a létrejöttére koncentrál, leértékelve a szerződés következményeit, azaz hogy a maastrichti döntések miként befolyásolták az Európai Unió későbbi fejlődését (uo.). Holott a Maastrichtban kialakított és a lisszaboni szerződésben bebetonozott döntések és struktúrák egy sajátos duális alkotmányos rendszernek adtak életet, amelyben a szupranacionális intézményi keretek együtt élnek a kormányközi egyeztetések különféle módozataival (*Fabbrini* [2013]). Ennek egyértelmű megnyilvánulása a Gazdasági és Monetáris Unió.

Moravcsik–Schimmelfennig [2009] (74. o.) készséggel elismeri, hogy a liberális kormányköziség a nagy alkukat és különösen az egyhangúan meghozott döntéseket képes jól magyarázni, de véleményük szerint a Maastricht utáni időszakban bekövetkezett nagy ívű változások is jól leírhatók az elmélet által. Így például ők is hangsúlyozzák, hogy az Európai Bizottság, amely a szupranacionális elitek megjelenítője, jelentős mértékben háttérbe szorult, míg a kormányközi Európai Tanács szerepe felértékelődött, és *de facto* a napirend legfőbb meghatározójává lépett elő. Ráadásul az Európai Unió Tanácsában is mindinkább informális konszenzus alapján születnek döntések, semmint szavazásokkal. És ha van is szavazás

a Tanácsban, akkor az minősített többséget igényel. Az informális, konszenzuális döntések nemcsak a gazdasági ügyeket ölelik fel, hanem az EU egyéb területeire is kiterjednek.

Schimmelfennig [2015b] felvetette, hogy a szupranacionális szint erősödése nélküli mélyülés korántsem csak a posztmaastrichti időszakra jellemző, akadtak erre példák korábban is, ilyen volt a „kígyó az alagútban” árfolyamrendszer a hetvenes években vagy később az európai árfolyam-mechanizmus is. Elismeri, hogy az úgynevezett új kormányköziség segíthet a posztmaastrichti folyamatok jobb megértésében, de vitatja annak újszerűségét, és megkérdőjelezi integráció- (nagy-) elméleti státusát. *Schimmelfennig* [2015b] elismeri a hazai politika szerepét is, sőt mindazon érdekek fontosságát, amelyek nem közvetlenül valamely gazdasági csoporthoz köthetők. Azt is elismeri, hogy az integráció olyan új területeken valósul(t) meg, amire korábban nem volt példa. Ennek ellenére sem ért egyet azzal, hogy a liberális kormányköziségnek ne volna releváns mondanivalója a közelmúlt eseményeinek tárgyában (lásd különösen *Schimmelfennig* [2015a]).

A kimentések politikai gazdaságtana

Az euróra való áttérést követő időszakban az állami preferenciák alakulását 1. a pénzügyi, valamint 2. a költségvetési interdependencia erősödése formálta az EU-ban – állítja *Schimmelfennig* [2015a]. Előbbi abban nyilvánult meg, hogy a válságot megelőző közel tíz esztendőben az euróövezet magországi (azok gazdasági szereplői) hitelezték a perifériaállamokat, kialakítva azt a szerkezeti egyenlőtlenséget, amely tartósan két táborra osztotta az euróövezeti tagokat (*Hall*, [2012], *Moravcsik* [2012]). Utóbbi pedig a bankok és a kormányok szoros egymásrautaltságát jelzi, amit *De Grauwe* [2013] „halálos ölelésként” aposztrófált, és amit csak súlyosbított az EU állam- és kormányfőinek 2008. őszi döntése, amely az EU egységes piacon tevékenykedő bankok kimentését a tagállamok kizárólagos kompetenciájába utalta (*Münchau* [2010]).⁹ „A liberális kormányköziség azt várja, hogy az ilyenfajta interdependencia erős ösztönzést teremt a további integrációra; azzal a feltevéssel, hogy az euróövezet kormányai úgy tekintik az integrációt, mint ami alacsonyabb költséggel jár, mint a stagnálás vagy még inkább a dezintegráció.” (*Schimmelfennig* [2015a] 181. o.)

A liberális kormányköziség tézise tehát egyértelmű: a felek álláspontja a Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) egyben tartásának fontosságáról egybeesett. E tekintetben a GMU tagállamainak preferenciái – függetlenül attól, hogy az államok az adósok vagy a hitelezők táborába tartoztak-e – konvergáltak. A szétesést, az euró feladását minden fél elutasította mint legrosszabb (legköltségesebb) forgatókönyvet. Az egyben tartás igényének konszenzusa azonban nyitva hagyta az adósságválság

⁹ A Lehman Brothers bukását közvetlenül követően a német kormány egyoldalúan, a többi tagállammal nem konzultálva döntött úgy, hogy vészhelyzet esetén saját maga áll jól kereskedelmi bankjaiért. Az egyoldalú deklaráció azt is jelentette, hogy nem volt hajlandó támogatni a közös fellépést a kimentésekben (*Euractiv* [2008]). Az állam- és kormányfők gyakorlatilag ezt az egyoldalú lépést szentesítették később, kifejezésre juttatva, hogy minden állam maga köteles kimenteni bankjait (*CEPS* [2010]).

konzolidálásával járó költségek megosztásának kérdését, vagyis azt, hogy végső soron ki fizesse a kimentéseket. E konfliktus a liberális kormányközi elmélet klaszszikus problémájára, az elosztási dilemmára irányítja a figyelmet.

A liberális kormányköziség azt feltételezi, hogy a tagállami preferenciák (amelyek végső soron meghatározzák magát az integrációt) minden esetben nemzetiek, és egy konkrét ügyhöz rendelhetőek (*Moravcsik–Schimmelfennig* [2009]). Racionális szereplőket feltételezve, a hazai preferenciaformálás végső célja (az integráció vonatkozásában) nem lehet más, mint a nettó nemzeti jólét maximalizálása az adott ügyben. Akkor valósul meg (mélyebb) integráció, ha a felek magasabb nettó hasznot realizálhatnak annál, mint ha egyoldalúan, nemzeti hatáskörben vagy csak gyengén koordinálva valósítanák meg gazdaságpolitikáikat.

Schimmelfennig [2015a] a tagállami alkuk folyamatát a konfliktust generáló motívációk preferenciakonstellációja alapján a játékelmélethez ismert gyávanyúl-játékhoz hasonlította. A gyávanyúl-játékot olyan konfliktusos, nem ritkán erőszakos események leírására használják, mint az iráni atomprogram vagy Irak amerikai megszállása (*Sadjadpour* [2007]). Az arab–izraeli konfliktus vagy az Ukrajnát ért orosz agresszió is tipikus példái a gyávanyúl-játéknak. De a kereskedelmi tárgyalások azon része, ahol az egyik fél egyoldalú engedményekre kényszerül, szintén jól jellemezhető e játékkal (*Aggarwal–Dupont* [2008]). A gyávanyúl-játék preferenciarendezése a következő: $DK > KK > KD > DD$, ahol K a kooperál, D pedig a nem kooperál magatartást jelöli, az első betű az első játékos választása, a második betű a másodiké.¹⁰

A gyáva nyúl analógiáját – *Schimmelfennig* [2015a] szerint – egyebek mellett az indokolja, hogy minden egyes euróövezeti tagállam igyekezett elkerülni a legrosszabb kimenetet, vagyis a valutaunió felbomlását (DD). Az euróövezet egyben tartása és reformok bevezetése (KK) szigorúan preferált volt a dezintegrációval szemben, azaz $KK > DD$. Ráadásul a gyávanyúl-játék megjeleníti a liberális kormányköziség számára oly lényeges elosztási konfliktust is. Egy válságrendezés során a szereplőknek meg kell egyezniük a válságkezelés (értsd: kimentés) költségeinek megosztásáról. A legmagasabb megtérülés (DK) akkor jár, ha a szereplők egyike képes rákényszeríteni a másik felet a terhek felvállalására, azaz $DK > KD$. A játék arra is használható, hogy kidomborodjék a szituációban rejlő irracionalitás és katasztrófa politika (*brinkmanship*), amelynek lényege, hogy a szereplők igyekeznek egyértelműen jelezni a másik fél számára, hogy nem urai a helyzetnek, elveszítették a folyamatok feletti ellenőrzésüket, így kényszerítve megadásra a másikat.

A gyávanyúl-játék valóban plasztikusan jeleníti meg az egymásnak feszülő érdekekből származó és akár mindkét fél számára katasztrófával záródó konfliktushelyzeteket. Csakhogy az euróövezet válságának kezelésében az idő (pontosabban az időhúzás) központi tényezőnek bizonyult, valamint a tagállamok folyamatosan egyértelművé tették, hogy nem érdekük sem a másik fél, sem pedig az euróövezet

¹⁰ A gyáva nyúl elnevezésű játék hasonlít a jóval szélesebb körben használt fogolydilemma-szituációhoz. A Pareto-optimalis kimenet (kölcsonös együttműködés, KK) egyik esetben sem egyensúlyi, ugyanakkor a KK szigorúan preferált a kölcsonösen nem kooperál kimenettel (DD) szemben. (A fogolydilemma preferenciarendezése: $DK > KK > DD > KD$.) Míg a fogolydilemma Nash-egyensúlya DD , a gyávanyúl-játéknak többes egyensúlya van, és nem létezik domináns stratégia.

egészenek teljes ellehetetlenítése, destabilizása. Az úgynevezett kimerítő vagy kifárasztási háború ezért meggyőzőbben írhatja le az euróövezet válságrendezését. A kimerítő háborút gyakran hívják kivárási játéknak, mivel két megkülönböztető jegye van: 1. a győztes kifizetése nagyobb, mint a vesztesé, valamint – és a válságrendezés szempontjából ez a kiemelten lényeges elem – 2. a kifizetések mindkét fél esetében csökkennek az idő múlásával, mivel a rendezés (cselekvés) halasztása folyamatosan növeli a terheket. E második jellemző részben megfeleltethető annak, amit *Schimmelfennig* [2015a] – erősen túlozva – katasztrófapolitikának hív, mivel a felek még abban az esetben is a további várakozás (vagy másként: cselekvés hiánya) mellett döntenek, ha az azonnali cselekvés Pareto-hatékony volna, vagyis mindkettőjüket jobb helyzetbe hozná. A várakozás (vagyis az uralkodó *status quo*hoz való ragaszkodás) a felek között feszülő információs aszimmetriából fakad. Ebben a játékban ugyanis mindkét fél tisztában van a saját nyereségével és költségeivel, de rejtve marad előtte a másik fél pozíciója.

Ha a felek a kivárási mellett döntenek, akkor a kérdés immáron az lesz, hogy milyen hosszan érdemes várniuk arra, hogy behódolásra kényszerítsék a másikat. A felek célja ezért annak a várakozási (vagy kifárasztási) időnek a megválasztása, amivel – reményeik szerint – úgy kényszeríthetik térdre a másik felet, hogy ők maguk nyernek. Amit választanak tehát a felek ebben a játékban, az az effektív várakozási idő. A kimentésre akkor kerül sor, amikor a további várakozás már kontraproduktív. Akkor jön létre a megállapodás, amikor a további várakozás határhaszna megegyezik annak határköltségével.¹¹

Az euróövezet válságrendezésében is egyértelműen elkülöníthető a két ellenérdekelt csoport. Az egyik oldalon a válsággal sújtott államok állnak: Görögország, Portugália, Spanyolország, Olaszország, Ciprus, valamint Írország. A másik oldalon pedig a hitelezők, így elsősorban Németország, Hollandia, Finnország vagy Ausztria található. Az euró feladása és a nemzeti fizetőeszközhöz való visszatérés, illetve a rendezetlen államcsőd(ök) egyik oldalnak sem volt érdeke. Megoldásként, mint legkisebb rossz, a pénzügyi segítségnyújtás (a kimentés) maradt (*Benczes* [2011]). A ki nem mentési záradék explicit formában tilt bármifajta pénzügyi segítségnyújtást, érkezzen az akár a tagállamoktól, akár az unió szerveitől,¹² ám nyilvánvalóvá vált, hogy

¹¹ Nemzetközi viták, alkuk modellezésére mások mellett *Fearon* [1998] alkalmazta a kifáradási játékot. Nála is szeretne megállapodni a két fél (a megállapodás hiányát tarják a legrosszabb kimenetnek), de nem képesek egyezsége jutni arról, hogy két lehetséges megállapodás közül melyiket válasszák, hiszen egyikük az egyik, míg másikuk a másik megoldást (szerződést) preferálja. Az alkuprobléma egy olyan „szituáció, amelyben több olyan egyezség vagy kimenet is létezik, ami jobb, mint az alku hiánya, ám a felek képtelenek megállapodni a kölcsönösen preferált egyezségek sorrendjéről”, ugyanis „megszámlálhatatlanul sokféleképpen lehet megírni egy olyan szerződést, amely a kooperáció feltételeit definiálja” (i. m. 274. o.). Többféle kontextusban alkalmazták e játékot a közgazdasági irodalomban, főként patthelyzetek modellezésére. *Alesina–Drazen* [1991] azt kívánta megmutatni, hogy koalíciós kormányok csak lassan vagy egyáltalán nem reagálnak költségvetési sokkokra, ezért a konszolidáció késedelmet szenved. *Eichengreen–Temin* [2010] az 1920-as években az aranystandardrendszerhez való újbóli visszatérés lehetetlenségét próbálták magyarázni vele. *Fidrmuc* [2003] és *Frye* [2002] a tranzíciós országok reformhalogatásait és a halogatás gazdasági növekedésre gyakorolt hatását tárgyalták a kifárasztási játék felhasználásával.

¹² „Az Unió nem felel a tagállamok központi kormányzatának, regionális vagy helyi közigazgatási szerveinek, közjogi testületeinek, egyéb közintézményeinek vagy közvállalkozásainak kötelezettségeiért, és

amennyiben közös érdek az egységes valuta megmentése és az euróövezet stabilitásának fenntartása, akkor ez az egyetlen olyan opció, amely biztosíthatja a közös cél elérését. Ez az opció a legkevésbé fájdalmas, és a leginkább tervezhető, kiszámítható. A felek kölcsönös együttműködési szándékára épül, hiszen mindkét csoport célja a jóval költségesebb forgatókönyvek elkerülése. A *status quo*hoz vagy a további romláshoz és dezintegrációhoz mint legrosszabb forgatókönyvekhez képest a kimentés Pareto-javulást eredményezett minden szereplő számára, ezért érdekük volt a megállapodás (szerződés) tető alá hozása.

A magországok dilemmája abban állt, hogy miként lehetséges úgy pénzügyi segítségnyújtást kínálni a bajba jutott államoknak, hogy az ne erősítse a további felelőtlen magatartást az érintett gazdaságokban. A megoldás a drákói szigor lett, azaz olyan, feltételekhez kötött hitel nyújtása, amely eltántorítja az adóst a további túlzott költségek felhalmozásától és adósságfelhalmozástól. Az előírt feltételekkel azt is el kívánták érni a hitelezők, hogy az érintett államok annyi reform mellett köteleződjenek el, amennyi csak lehetséges volt. Mindazonáltal ezen igényüknek volt egy természetes korlátja is. A túlzott követelések ugyanis olyan mértékű belső feszültségeket és ellenállást válthattak volna ki az érintettekben, hogy az végül a reménybeli reformokat és vele a GMU-t is elsöpri. Vagyis adott esetben még a részleges reform is jobb, mint a szétesés.

Az adós államok érdeke pedig az volt, hogy a válságrendezés minél nagyobb terhet tolják rá a hitelezőkre. Ez kétféleképpen történhetett: 1. a magországok adófizetői fizetik a kimentés költségeit, valamint 2. cserébe minél gyengébb (részlegesebb) reformokat vállalnak az adósok a kimentésért, hivatkozva a várt belső társadalmi-politikai konfliktusokra. Az adós államokra a bértömeg csökkentése, a magánfogyasztás és a kormányzati költségek visszafogása várt, ami azonnali és egyértelmű költségekkel járt, érintve a társadalmak egészét (*Moravcsik [2012]*).

Úgy tűnhet, mintha az adós államok ezen alkuk során eszköztelenek lettek volna. Ám ez korántsem volt így. *Egyrészt*, a bajba jutott államok a kilépéssel, a rendezetlen csóddal (*DD*) és az euróövezet ezek által kiváltott destabilizálódásával érdemben fenyegethették a magországokat.¹³ A bajba jutott államok számára az euróövezet elhagyása – ahogyan azt *Schimmelfenning [2015a]* is aláhúzza – nem volt reális alternatíva, mert valószínűsíthető költségei magasan felülmúlták volna a bennmaradás költségeit. Mindazonáltal a kilépés lehetősége, az azzal való fenyegetés jelentős mértékben erősíthette a bajba jutott államok alkupozícióját. A kilépés ugyanis a teljes monetáris unió stabilitását ásta volna alá, ami a magországoknak sem volt érdeke. Az államcsőd sem állt egyik félnek sem érdekében, és erre a lisszaboni szerződés sem ad(ott) elviekben sem módot. A bajba jutott államok számára azonban hasznos fenyegetési eszköz lehet. Amíg a kilépés forgatókönyve esetén az önálló valutára

nem vállalja át azokat... A tagállamok nem felelnek egy másik tagállam központi kormányzatának, regionális vagy helyi közigazgatási szerveinek, közjogi testületeinek, egyéb közintézményeinek vagy közvállalkozásainak kötelezettségeiért, és nem vállalják át azokat...” (EUMSZ 125. cikk 1. bekezdése.)

¹³ A kilép(tetés)éssel való fenyegetéssel a vita egy pontján a másik fél is élt. Lásd az akkori német pénzügyminiszter, Wolfgang Schäuble megjegyzését, aki a GMU válságellenállóságának megteremtése érdekében az exit lehetőségét is megnyitotta volna azon országok előtt, amelyek „képtelenek konszolidálni a költségvetésüket és helyreállítani a versenyképességüket” (*Schäuble [2010]*).

való áttérés valóban generálhat közép- és hosszabb távon hasznokat, elsősorban az árversenyképesség javítása által (*Krugman* [2015]), az államcsőd esetében hasonló hasznokról nehéz volna spekulálni, vagyis a fenyegetés hitelessége jóval gyengébb. De fenyegetési eszköznek volt tekinthető a kimentési megállapodásokról szóló nemzeti referendum kiírásának lehetősége is.

Másrészt, a különféle szigorú kondicionalitások viszonylag könnyen fellazíthatók nem várt vagy különleges körülményekre való hivatkozással. A részleges reformok kivitelezése racionális magatartás egy kifárasztási játékban, különösen, ha a teljes kikényszerítés nem megoldott vagy nem elég hiteles. *Harmadrészt*, az adós államok természetes szövetségesre letek az Európai Bizottságban, amely több körben és fórumon is igyekezett napirendre venni az adósságok közössé(givé) tételét. A szuverén adósságok közösségi finanszírozása – közkeletű nevén az eurókötvények bevezetése – egyértelműen szupranacionális megoldás lett volna (*EB* [2011]).

A végeredmény jól ismert. A lisszaboni szerződés ki nem mentési záradéka és a német jegybank (valamint a német kormány) fenntartásai ellenére előbb kétoldalú hitelszerződések révén kimentették a tagok Görögországot, majd az európai stabilitási mechanizmus (és elődei) forrásainak felhasználásával intézményesítették is a bajba jutottak pénzügyi támogatását. Így jutott forráshoz Görögország még további két alkalommal, illetve Írország, Portugália, Spanyolország és Ciprus is (*Gyórfy* [2018]). Ezen államok mindegyike megpróbálta a lehető legtovább húzni az időt, hogy hivatalosan is a Bizottsághoz forduljon pénzügyi segítségnyújtásért. Görögország két alkalommal is a feltételekről való népszavazás megtartásával fenyegetett (amiből az egyik alkalommal, 2015-ben, valóság is lett).

A másik oldalon Németország, kiegészülve más hitelezőkkel, vállalta ugyan az utolsó pillanatokban a kimentést (Görögország esetében gyakorlatilag már a rendezetlen csőd fenyegetett 2010 áprilisában), ám azt szigorú feltételekhez kötötte (*EC* [2010]).¹⁴ Ezzel ugyan a hazai (német) közvélemény akarátát kiszolgálhatta a német kormány, ám az euróövezet *Moravcsik* [2012] által is hangoztatott rendszerszintű feszültségei csak még erőteljesebbé váltak.

Németország vezető szerepe a szuverén adósságválság rendezésében megkérdőjelezhetetlen volt. Franciaország mint az integráció politikai motorja elvben válalhatta volna a két csoport közötti közvetítő szerepét, és – egy más helyzetben – talán ellensúlyozhatta volna is Németországot. Ám egyfelől a francia gazdaság maga is törekenynek bizonyult, másfelől az uniós alkotmány 2005. évi elutasításával Franciaország elveszítette politikai vezető szerepét (és hitelét). Az, hogy végül az alkotmány helyébe lépő lisszaboni szerződés megszülethetett, egyértelműen Németország erőfeszítéseit (és sikerét) tükrözte. Nicolas Sarkozy ugyan mindvégig

¹⁴ E folyamat részeként értelmezhető az IMF beemelése is az euróövezet válságrendezésébe. Az IMF bevonását a 2010-es görög rendezésbe elsősorban Németország kancellárja, Angela Merkel szorgalmazta, akkori pénzügyminisztere, Wolfgang Schäuble erőteljes ellenkezése dacára is. Merkel egyfelől a német adófizetők pénzét kívánta ekképpen kímélni, illetve az IMF bevonása révén lehetőség nyílt arra, hogy a kimentés technikai részleteit ne a tagállamok befolyása alatt lévő Bizottság, hanem egy, a kondicionalitások alkalmazásában bőséges tapasztalattal rendelkező technokratacsapat alakítsa ki, az EKB-vel karöltve (*Feldenkirchen és szerzőtársai* [2010]).

megpróbált Angela Merkel társaként feltűnni a válságrendezésben, ám utódja, Francois Hollande szakított Sarkozy erőteljes Európa-politikájával. De az olyan nagy tagállamok, mint Olaszország vagy Spanyolország, sem voltak képesek ellensúlyozni – még részben sem – Németországot, hiszen szintén súlyosan érintette őket az adósságválság. Az uniós intézmények, így különösen a Barroso-féle Bizottság sem volt hajlandó kezdeményező szerepet játszani a válság megoldásában (*Pisany-Ferry* [2012], *Webber* [2014]). Németország pedig élt a kínálkozó lehetőséggel, és a saját preferenciái szerint alakította a válságrendezést (*Bulmer-Paterson* [2013]), jelentős mértékű ellenérzést és meg nem értést váltva ki az unió más tagállamaiban (*Beck* [2014], *Morisse-Schilbach* [2011]).

Bankszerkezeti reform és bankunió

A liberális kormányköziség a válság utáni időszak pénzügyi (elsősorban a bankszektorra érintő) átalakítási kísérleteiben is érvényes elemzési keretnek bizonyul, mivel ebben az esetben is elmondható, hogy a felek ugyan jobb helyzetbe kerülhetnek a koordinált cselekvések által, ám a cselekvés költségeinek és hasznainak megoszlása bizonyos tagállamokat (illetve azok bankjait) jobb helyzetbe hozza, mint másokat. Ennek megfelelően éles tagállami alkuk jellemezték mind a bankszerkezeti reformot, mind pedig a bankunió létrehozását.

A bankszerkezeti reformot az integrációelméleti szakirodalom az úgynevezett *too-big-to-fail* (túl nagy a bukáshoz) alapján értelmezi (lásd különösen *Quaglia-Spendzharova* [2017]), különválasztva azt a bankunió kérdéseitől. A bankszerkezeti reform, avagy szétválasztás a banki tevékenységek elkülönítésére tett kísérlet azzal a céllal, hogy a bankolás tradicionális szegmense (a betétgyűjtés, valamint a hitelezés) egyértelműen leválasztható és elkülöníthető legyen a jóval kockázatosabb banki kereskedési (*trading*) tevékenységektől.

A globalizáció felgyorsulásával a pénzügyi innovációknak köszönhetően a tradicionális banki szerkezet és munkavégzés megváltozott. A nettó kamatbevétel mint jövedelem helyett mindinkább a banki kereskedés, illetve a különféle szolgáltatások díjaiból származó bevételek lettek a meghatározók (legalábbis a nagybankok esetében). A bankok így, miközben egyre kockázatosabb tevékenységekbe fogtak, egyben növekedtek is, és jövedelmezőbbekké is váltak, miközben a rövid távú szemlélet lett meghatározó. Ebben az új felállásban a bank és ügyfele érdeke már nem feltétlenül esett/esik egybe (*EC* [2013] 62–64. o.).

Az ilyen, nem klasszikus banki tevékenységként besorolt, piaci alapú tranzakciók elburjánzása volt a globális pénzügyi válság egyik alapvető kiváltó oka. Ezek álltak a Fortis, a Dexia, az RBS vagy a Hypo Real kudarcai mögött Európában. Nem véletlen, hogy az Európai Bizottság kérésére felállított Liikanen-bizottság a rendszerszintű szerkezeti reformok mellett állt ki 2012. októberi jelentésében, legfontosabbnak a szétválasztást megjelölve (egy bizonyos határ felett leválasztva a különféle kockázatos pénzügyi tevékenységeket, mint például a saját számlás tranzakciók és mindazon egyéb tevékenységek, amelyek szorosan kapcsolódnak az értékpapírokhoz és a

származtatott papírokhoz; Liikanen [2012]).¹⁵ Az univerzális bankrendszer-jelleget mindazonáltal a Liikanen-jelentés is megtartásra javasolta, mert ugyanazon bankcsoporton belül képzelte el a nem szokványos betéti-hitelezési tevékenységeket is. A Bizottság 2014. januári rendeletjavaslata ennek megfelelően kifejezetten szigorúra sikeredett. Előírta például a saját számlás kereskedés tilalmát (EB [2014]).¹⁶ A tagállami szempontokat megjelenítő Tanács azonban jóval megengedőbbnek bizonyult. Az országok gazdasági és pénzügyminisztereit tömörítő testület nem támogatta a teljes tiltást, ehelyett a nem klasszikus banki tevékenységek más pénzügyi intézményekhez való átcsoportosítását javasolta adott bankcsoporton belül. A kockázatos kereskedési ügyletek tehát megmaradtak volna, leválasztva az alaptevékenységekről.

A bizottsági javaslatok jelentős felpuhulásáért elsősorban Franciaország és Németország volt felelős (Hardie–Macartney [2016]). Mindkét ország nagybankjai jelentős mértékű terjeszkedést, piacszerzést valósítottak meg a nem klasszikus pénzügyi tevékenységek területein a válságot megelőzően. E műveletek kifejezetten jövedelmezőnek bizonyultak. A két ország mindazonáltal nem azonos utat járt be a piaci alapú bankolás kiépítésében. Az értékpapírosításban a német bankrendszer jeleskedett, míg a különféle pénzügyi innovációkban (származtatott termékekben) Franciaország járt az élen (Hardie–Howarth [2013], Howarth [2012]). A válságrendezés folyamatában a németek és a franciák is kiálltak a piaci alapú bankolás mellett, különösen a díjért és jutalékért végzett befektetési banki tevékenységeket, valamint a saját hatáskörben (nem ügyfél megrendelésére) végzett tranzakciókat (mint eszközvásárlások) védtek.

A konfliktus egyértelmű volt: „amíg az EU a bankstruktúra minél tartalmibb változásáért szállt síkra, addig a nemzeti hatóságok a *status quo* védelmére használták a reformot” (Hardie–Macartney [2016] 502. o.).¹⁷ Ötvözve a liberális kormányköziséget a neofunkcionalizmus bizonyos elemeivel, Quaglia–Spendzharova [2017] azt emeli ki, hogy a tovagyrúzó (*spillover*) hatások híján a bankszerkezeti reform egyértelműen a tagállami alkukban formálódik (jelenleg is tart e folyamat), amelyben a felek csak a szükséges minimumra törekszenek, a szupranacionális megoldásoktól egyértelműen

¹⁵ A Liikanen vezette munkacsoport anyagában emellett még a hatékony szanalási tervek kidolgozása, a hitelezők bevonása a kimentésbe (*bail-in*), a kereskedési céllal tartott eszközökhöz és ingatlanokhoz kapcsolódó hitelekre vonatkozó tőkekövetelmények szigorítása, a bankok irányításának és kontrolljának megerősítése jelent meg igényként.

¹⁶ „A hitelintézetek és az ugyanazon csoporthoz tartozó jogalanyok nem folytathatnak saját számlás kereskedést... [T]ilos a részlegek, egységek, divíziók és egyéni kereskedők mindazon tevékenysége, amelynek kizárólagos célja saját számlán nyereséget realizáló pozíció szerzése...” (EB [2014] 8. o.) Saját számlás kereskedés esetén a bank ugyan nem a betétesek pénzét használja a különféle tranzakciók lebonyolítására (például értékpapírok vételére), ám e tevékenységek végső fedezete a bank saját tőkéje, így közvetetten mégiscsak veszélyeztetik a banki betétes ügyfelek pénzügyi biztonságát.

¹⁷ A szerzőpáros munkájának nagyon fontos megállapítása, hogy a kapitalizmus változatai (*varieties of capitalism*, VoC) néven ismert összehasonlító politikai gazdaságtani iskola azon felosztása, amely a pénzügyi rendszerek alapján különíti el egymástól a bankalapú kontinentális európai és a tőkepiaci alapú angolszász rendszereket (lásd Zysman [1983] klasszikus művét), nagyban leegyszerűsítő. A kontinentális Európában ugyanis nem az történt, hogy a hitelalapú bankrendszer helyét – részben – átvette volna a tőkepiaci finanszírozás, hanem meggyökeresedett a piaci alapú bankolás, vagyis egy merőben új változat jött létre.

tartózkodnak. Nem hoznak létre új EU-intézmény(ek)e)t, és nem történik szuverenitástranszfer sem. E tétel olyannyira helytállóan bizonyult, hogy az integráció két vezető állama már 2013 nyarán (vagyis a bizottsági javaslatot szándékosan megelőzve) módosított saját nemzeti szabályozásán, ám távolról sem olyan mértékben, ahogyan azt az uniós szervek megkívánták. Mivel a megegyezés lehetősége mind távolibbnak tűnt, a Bizottság végül visszavonta a szerkezeti reformok kapcsán megfogalmazott javaslatait, arra való hivatkozással, hogy azok egy része időközben a tagállami szabályozásokba beépült, illetve a bankunió bizonyos elemeiben (így például a szanalásban) köszönnek vissza (EC [2018]).

Amíg a bankszerkezeti reformra a szupranacionális megoldások hiánya, addig a bankunió esetében egy ezzel élesen ellentétes előjelű folyamat vált jellemzővé. Holott a végső eredmény ez esetben sem volt egyértelmű az indulásnál. A válságot megelőzően úgy látták el maguk a tagállamok saját pénzügyi intézeteik szabályozását és felügyeletét, hogy közben azok az országhatárokon kívül is, az EU egységes piacán tevékenykedtek. *Mérő–Piroska* [2017] megfogalmazásában az uniós bankszabályozást korábban azon kényes egyensúly megteremtésének igénye jellemezte, amely egyszerre kívánt megfelelni a szubszidiaritás, valamint az egységes szabályozás elvének. A nemzeti szabályozások ráadásul gyakorta a versenyt is torzították, és legfőképpen: nem voltak képesek kezelni a válság negatív hatásait. A helyzetet súlyosbította a bankok és az államháztartások között létrejött „ördögi kör”, amely kölcsönösen sebezhetővé tette a pénzügyi és az államháztartási rendszert is (EU [2014a] 3. o.).¹⁸

Az ördögi kör megtörésének céljával hozták létre a felek magát a bankuniót. A bankunió létrehozása a kezdetektől egy nagyobb léptékű terv, a gazdasági és monetáris unió teljessé tételének része volt. Herman van Rompuy 2012 nyarán fogalmazta meg a célt, hogy a GMU megszilárdítása érdekében egy olyan, több pilléren álló integrált rendszert kell kiépíteni, amely magában foglalja a pénzügyi szektort (ez lett később a bankunió), a költségvetési politikát (ez célozná meg a meg nem határozott jövőben a költségvetési uniót), valamint a gazdaságpolitikák szorosabb koordinációját (*Rompuy* [2012]). Már ekkor körvonalazódott gyakorlatilag az a négyelemű rendszer, amely később bankunióként vált ismertté: 1. egységes szabálykönyv, 2. egységes európai bankfelügyelet, 3. egységes betétbiztosítási rendszer, valamint 4. egységes szanalási mechanizmus. (A továbbiakban az 1. és a 4. pont vizsgálatára vállalkozunk a liberális kormánykozás eszközeivel.)¹⁹

¹⁸ Közös kimentési alap nem lévén, a bajba jutott bankokat saját kormányaik mentették ki, adófitetői pénzeket felhasználva. A kimentés volumene azonban még az olyan stabil államháztartási pozíciójú tagállamokat is megrendítette, mint Írország vagy Spanyolország. Mivel a kormányzati adósságpapírokat ezek után a nemzetközi hitelminősítő intézetek értelemszerűen leminősítették, maguk a bankok is rosszul jártak, ugyanis tőkéjük egy része a hazai kormányok állampapírjaiból tevődött ki. Romló tőkemutatók mellett újfent a kormányokra maradt a feladat, hogy bankjaikat pótlólagos forrás-hoz juttassák, mintegy ördögi kört kreálva a rendszerben.

¹⁹ A bankuniót és annak sikerét mára több szerző is (például *Epstein–Rhodes* [2016] vagy *Howarth–Quaglia* [2014]) a maastrichti GMU-projekthez mérhető eredményként tartja számon. *Csaba* [2018] (489. o.) így ír róla: „Az európai bankunió végső fokon nem más, mint az egységes piac – egységes pénz maastrichti programjának befejezése.”

A válságrendezés korai szakaszában a tőke megfelelés kérdésének rendezése (szigorítása) – az egységes szabálykönyv megalkotásának részeként – keltette a legnagyobb figyelmet az unióban. E területen is jellemző volt a nagymértékű nemzeti szintű szóródás. A Bázél–III. 2010. évi elfogadása azonban nagyban szigorította a tőke megfelelés követelményeit (*Blundell-Wignall–Atkinson* [2010]). A félelmek már az elfogadáskor megfogalmazódtak. Azon túl, hogy a Bázél–III. valóban nagyon szigorú tőke- és likviditási követelményeket ír elő, nem tisztázott, hogy milyen egyéb nem szándékolt következményei lehetnek a reformnak, például a finanszírozási formák átalakulása vagy a kockázatok innovatív módon történő kezelése tekintetében (*Al-Darwish és szerzőtársai* [2011]), illetve kétséges volt, hogy az előírt elveket egységesen adaptálja-e majd mindenütt a világon a pénzügyi szolgáltatói szektor (*Allen és szerzőtársai* [2012]).

E folyamat ellentmondásaira az unió gyakorlata is egyértelmű példát szolgáltatott. Ahhoz, hogy a Bázél–III. előírásai jogilag is kötelezők legyenek, az EU-nak, illetve a tagállamoknak is át kellett azokat venniük.²⁰ A konfliktus a kezdetektől kódolva volt: a viták középpontjában az új (szigorúbb) előírások elosztási következményei álltak. Abban minden fél egyetértett, hogy a bankrendszer ellenálló képességét erősíteni kell, ám már pusztán a tőke definíciója is (vagyis mindazon pénzügyi instrumentumok meghatározása, amelyek tőkének számítanak) komoly feszültségeket gerjesztett, nem beszélve azután a tőke megfelelés hatékonynak gondolt szintjéről vagy a likvid eszközök körének meghatározásáról. Ezen előírások ugyanis eltérő módon érintik a különféle bankokat, sőt a nemzeti bankrendszereket is, „olyan költségeket és hasznokat megjelenítve, amelyek nem egyenlően vannak elosztva... [e]zért a bankok és a nemzeti bankrendszerek eltérő igazodási költségekkel szembesülnek a tervezett szabályozás kapcsán” (*Howarth–Quaglia* [2013] 335. o.). A szerzőpáros állítása az volt, hogy a preferenciákat és az uniós vitában elfoglalt pozíciókat a nemzeti bankrendszerek intézményi jellemzői determinálták. Ezért történhetett, hogy míg az Egyesült Királyság, amely a tőkepiaci modell megjelenítője, a szigorítást pártolta, addig Németország a tartományi bankok és a Sparkasse-hálózat érdekében enyhítésért szállt síkra.²¹

²⁰ A tőke megfelelést a tőkekövetelmény-rendelet (*Capital Requirement Rules, CRR*) – az Európai Parlament és a Tanács 575/2013/EU rendelete – és az úgynevezett IV. tőkekövetelmény-irányelv (*Capital Requirement Directives, CRD*) – az Európai Parlament és a Tanács 2013/36/EU irányelve – szabályozza az EU-ban. Céljuk, hogy erősödjön az uniós bankrendszer gazdasági sokkokkal szembeni ellenálló képessége. A CRR prudenciális követelményeket fogalmaz meg a bankokra (befektetési vállalkozásokra és hitelintézetekre) vonatkozóan. A banki tőke-, likviditási és hitelkockázatokra szab meg követelményeket – így például meghatározza a kockázattal súlyozott banki eszközök arányát, az úgynevezett szavatoló tőkét. A CRD pedig elsősorban a tőkepufferekre vonatkozóan állapít meg előírásokat, de ezen cím alatt került szabályozásra a prudenciális felügyelet és vállalatirányítás is. 2014. január 1-jétől kell őket alkalmazni. Az egységes szabálykönyv végrehajtásáért az Európai Bankhatóság (EBH) felel. (Az EBH-t az 1093/2010/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet hívta életre.) Az EBH segíti továbbá az EKB felügyeleti munkáját is azáltal, hogy koordinálja az úgynevezett banki stresszteszt elvégzését (1024/2013/EU tanácsi rendelet).

²¹ *Howarth–Quaglia* [2013] ugyan nem a liberális kormányköziség elméletét hívta segítségül, hanem a komparatív politikai gazdaságtant, de vizsgálódásuk megfélemltethető *Moravcsik* [1998] első és – bizonyos megszorításokkal – második szintjének. Következtetésében a szerzőpáros egészen odáig jutott, hogy a Bázél–III. és a CRD IV.-re vonatkozó tagállami preferenciákban mutatkozó divergencia magyarázza a pénzügyi szabályozás területén a nem megfelelő gazdasági kormányzást.

A banki tevékenységek szétválasztása vagy a tőkekövetelmények szigorítása preventív eszközök. Ha azonban egy bank bajba kerül, akkor válságrendezésre van szükség. Az EU a megoldást a banki szanalás uniós szintű intézményesítésében találta meg, amely a bankunió egyik legfontosabb pillérévé emelkedett az elmúlt esztendőben. A szanalás egyfajta középútként értelmezhető, mivel sem nem kimentés (az adófizetők pénzének felhasználásával megvalósítva), sem nem magára hagyás (mint amilyen a Lehman Brothers bukása volt).

Az uniós szintű együttműködés előnyei ezúttal is nyilvánvalóak voltak: a pénzügyi rendszer stabilitása és ezáltal a realgazdaság fokozottabb védelme. Költségként merült fel ugyanakkor a nemzeti hatáskör szűkülése, a közös szanalási mechanizmus forrásigényének megteremtése, illetve az alkalmazkodás terhei is a nemzetgazdasági szereplőkre (a bankokra) hárulnak (*Quaglia–Spendzharova* [2017] 1114–1115. o.). E vitákban a tagállami preferenciák – legalábbis eleinte – nem mutattak konvergenciát. Hasonlóan a szuverén kimentésekhez, itt is Németország volt az a központi szereplő, amely a bizottsági javaslatok gyengítésében volt érdekelt. A korábban is érvként használt erkölcsi kockázat beágyazódása mellett azonban a bankunió esetében egy másik érv is előkerült: a német pénzügyi rendszer sajátosságai, különösen a tartományi bankok és a köztulajdonban lévő takarékpénztárak (*Sparkassen*) különleges státusának megőrzése iránti igény (*Howarth–Quaglia* [2014]). Míg az erkölcsi kockázat esetében Németország könnyen hivatkozhatott az uniós közös érdekekre (lásd még: a rendszer stabilitása), utóbbiban egyértelműen a német érdekek érvényesítéséről volt szó.²²

Az erkölcsi kockázat minimalizálása érdekében Németország szorgalmazta az EKB erőteljes bevonását a felügyeletbe (legalábbis a jelentősebb bankok esetében),²³ továbbá a hitelezők bevonását a rendezésbe. A német kormány a német bankok esetében nem tartotta szükségesnek uniós szintű védőháló megteremtését, mivel szükség esetén a kimentésüket a német gazdaság elbírná. A legtöbb német bank – mérete és területi jellege miatt – nem is tarthatna igényt uniós szintű rendezésre (*Howarth–Quaglia* [2014]). A Bizottság első körös tervezetét (lásd *EB* [2013]) a németek megvétózták, mivel az szerintük túl nagy hatalmat adott volna magának a Bizottságnak. De nem lelkesedtek a közösségi szintű rendezési és szanalási alap létrejöttéért sem (pontosabban: csak nagyon szűk mozgásteret biztosítottak volna számára), ehelyett azt a tagállamok hasonló célú alapjainak egyfajta hálózataként képzelték el. Aggodalmukat fejezték ki amiatt is, hogy a szanalási alap kimerülése esetén a tagállamok költségvetéseit terhelte volna a rendezés (*Schäfer* [2016]).

A bankok helyreállítását és szanalását célzó irányelvet végül 2014 májusában fogadták el a felek. Az új 2014/59/EU irányelv (*EU* [2014b]) egyszerre három szinten is igyekszik megakadályozni, illetve kezelni a bankválságokat azáltal, hogy 1. a

²² Habár utóbbi kapcsán *Schäfer* [2016] felvetette: korántsem egyértelmű, hogy Németország kormánya a bankunióra vonatkozóan a magántulajdonban vagy a köztulajdonban lévő bankok érdekei alapján alakította ki álláspontját. Ezzel a szerző egyszersem a liberális kormányköziség kritikáját is kívánta adni.

²³ Németország már a 2012. évi spanyolországi bankmentésnél is az egységes felügyelet létrejöttéhez kötötte a pénzügyi segítségnyújtást (*Szombati* [2014]).

bankok kötelesek helyreállítási tervet készíteni és azt évente felülvizsgálni, 2. a tagállamok hatóságai korai intervenciót valósíthatnak meg (akár a menedzsmentet is leváltva), illetve 3. szükség esetén szanálásra kerülhet sor (melynek formái az értékesítés, a rossz eszközök elkülönítése a jó eszközöktől, hídbank felállítása, amelybe a „jó” eszközök kerülnek át, adósság részvényre váltása vagy követelésleírás). Míg az irányelv nem célozta meg új szupranacionális intézmény felállítását vagy a nemzeti kompetenciák transzferjét, addig az egységes szanálási testület, valamint az egységes szanálási alap felállításáról alkotott 806/2014/EU rendelet (EU [2014c]), mely kifejezetten az euróövezeti tagállamokra vonatkozik, már ezt célozta meg. A rendelet, amelyről a végső megállapodás 2013 decemberében született meg (lásd *Council of the European Union* [2013]), a Bizottságot végül nem hozta döntési helyzetbe, holott eredetileg ez volt a bizottsági szándék.²⁴ A szanálás megindításáról egy szakmai testület dönthet, amennyiben az EKB a szanálást szükségesnek véli. A kormányközi Tanács pedig megvétózhatja a szanálási testület döntését. A hitelezők bevonása is megvalósult,²⁵ illetve az uniós szintű alap csak egy hosszabb átmeneti időszak után válik teljessé, 2023-ban, addig folyamatosan növelik annak részarányát. A szanálási mechanizmus nem az összes euróövezeti bankra terjed ki, hanem csak azokra, amelyek felügyeletét közvetlenül az EKB látja el.

Ezzel együtt is az egységes szanálási mechanizmus rendkívül nagy jelentőségű lépés a szupranacionalizáció felé (*Epstein–Rhodes* [2016]). Ám kritikusan a mechanizmus intézményi és jogi gyengeségeire mutatnak rá, különösen a szanálás eszközeit illetően, amelynek orvoslása az EU-alapszerződés módosítását is igényelné (*Alexander* [2014]). Az, hogy az ellenkezések ellenére végül mégiscsak létrejöhett az uniós szintű szanálási mechanizmus, *Quaglia–Spendzharova* [2017] szerint leginkább annak volt betudható, hogy a tagállamok, köztük Németország, a tárgyalások során változtattak merev álláspontjaikon. Pontosabban: a tagállami preferenciákat módosította maga az integráció, a negatív és pozitív funkcionális tovaggyűrűző hatásai által.²⁶ *Schäfer* [2016] éppen ezen az alapon – mármint a preferenciák változása miatt – illeti kritikával a liberális kormányköziséget. Az ordoliberalis Németország végül saját retorikájának csapdájába esett, amikor áldását adta a bankunióra: az ördögi kör korábban általa használt metaforáját végül a déli államok ellene fordították, arra kényszerítve Németországot, hogy változtasson merev álláspontján, és fogadja el a központi szanálást.

Schimmelfennig [2016] arra mutatott rá, hogy az euróövezeti tagság ténye vitte ezen országokat a még mélyebb integráció felé, egyfajta útfüggést generálva,

²⁴ A Tanács anyaga explicite is kompromisszumnak minősítette a végső megegyezést. Rendelkezett arról is, hogy a szanálási alap konkrét működéséről kormányközi egyezség szülessen a felek között (*Council of the European Union* [2013]).

²⁵ A hitelezők bevonásában viszont a német álláspont volt a szigorúbb, amennyiben a korai bevezetést és a minimális mértékű kivételeket támogatta. Franciaország, Nagy-Britannia és a kisebb perifériaállamok ugyanakkor a szabályozás felpuhításában voltak érdekeltek (*Schäfer* [2016]).

²⁶ A negatív tovaggyűrűző hatások (*spillover*) értelemszerűen a GMU elégtelen integrációjából fakadtak, abból a tényből, hogy az egységes piacon – bankunió hiányában – tagállami szinten maradt a felügyelet és a rendezés is, drámai mértékben növelve a rendezés költségeit, amit azután az adófizetők viseltek. Pozitív tovaggyűrűző hatásként jelent meg például a hitelezők bevonása a rendezésbe.

felülírva a tagállami szektorspecifikus érdekeket és akár a kormányzati akaratot is. A tagállamok kormányai gyakorlatilag kényszerhelyzetben cselekedve nem tehetek mást, mint hogy felszámolják azokat a rizikótényezőket, amelyek a bank- és adósságválsághoz vezettek – feltételezve természetesen, hogy az euró megtartása közös cél.²⁷ Ezáltal még jobban elmélyítve a szakadékot az eurót használó és nem használó országok között. *Epstein–Rhodes* [2016] még tovább megy a kormányközi magyarázatok kritikájában, rávilágítva a szupranacionális intézmények vezetőinek a szerepére (különösen az EKB szerepét is jelentős mértékben újradefiniáló Mario Draghi személyében), akik nemritkán éppen hogy a tagállami akarral szemben vitték sikerre viszonylag rövid idő alatt a bankunió tervét.

Következtetések

Az európai pénzügyi, gazdasági és adósságválságot követő válságrendezésben a tagállamok, pontosabban a kormányaik jelentős befolyáshoz jutottak (elsősorban az Európai Tanácson keresztül, illetve különféle kormányközi szerződések életre hívásával), ami helyzetbe hozta a liberális kormányköziség megközelítését is mint az integráció egyik lehetséges magyarázatát. Az adósságválságba került tagállamok pénzügyi kimentése (amit drákói szigor kísért), illetve a pénzszektor szabályozásának szigorítása lehetőséget teremtett arra, hogy a liberális kormányköziség magyarázóerejét teszteljük. A tagállamoknak az euróövezet egyben tartására, illetve stabilitásának megteremtésére vonatkozó preferenciái egyértelműen konvergáltak egymáshoz. A közös cselekvés vélt vagy valós terheinek elosztása azonban folyamatos konfliktusokat szült az EU-ban, ami megnehezítette, sőt lassította a rendezési folyamatokat.

A liberális kormányköziség elmélete az állami preferenciák forrását a hazai versengő (gazdasági) szereplők érdekeiből vezeti le. A liberális kormányköziség megközelítésében ezért az euró sikere elsősorban azon múlik, hogy van-e társadalmi (elsősorban az üzleti szektorból eredő) támogatottsága a monetáris uniónak. Ha a társadalom meghatározó, befolyást gyakorló erőinek haszna származik a Gazdasági és Monetáris Unió működéséből, akkor az egyes államok vezetői is támogatni fogják a monetáris együttműködést. Ha a GMU vesztesei jellemzően alulreprezentáltak a nemzeti és az EU-intézményekben – ahogyan azt *Sadeh–Verdun* [2009] feltételezi –, akkor nem kell tartani attól, hogy az államok az euró ellen fordulnának. Az adós tagállamok kimentése vagy a bankrendszer reformja és különösen a bankunió kiépülése (különösen annak szanálási mechanizmusa) azt mutatja, hogy a racionális szereplők a költségek és hasznok mérlegelése révén a különféle alkuk során az unió (pontosabban a GMU) integráltságának mélyítése mellett álltak ki. Az euró feladása, egy rendezetlen államcsőd vagy egy rendszerszinten is meghatározó nagybank bukása egyik félnek sem volt érdeke. A liberális kormányköziség azonban azt is aláhúzza, hogy a közös akarat az euróövezet egyben tartásáról nem szükségszerűen jelenti azt, hogy az integrációs együttműködésnek a politikai unió irányába kellene elmozdulnia, hiszen

²⁷ Hasonlóképpen érvel a GMU-reformok kapcsán *Steinberg–Vermeiren* [2016] is.

– a liberális kormányköziség logikájából következően – az államok minden esetben szuverenitásuk csak akkora hányadáról mondanak le, amekkora az elérendő célok megvalósításához elengedhetetlen.²⁸

Megrendülni akkor fog az euró, ha használatát nem támogatják az üzleti és kormányzati körök.²⁹ A „nem támogatni” kitétel azonban többféleképpen is árnyalható – erre mutat rá *Moravcsik* [2012]. Moravcsik úgy véli, hogy a szétesés felé elsősorban az viheti a GMU-t, ha nem változik az a jelenlegi felállás, miszerint az unió adósokra és hitelezőkre oszlik meg, és ahol utóbbiak nem hajlandók nagyobb költséget vállalni az előbbieket felzárkóztatásából. Konkrétan: ha nem valósul meg a terhek egyenlőbb elosztása, akkor az valóban az euró vagy akár az EU végét is jelentheti. A liberális kormányköziség elsősorban abban bizonyul(hat) hasznosnak, hogy azonosítja a gazdasági kormányzás reformjában kirajzolódó törésvonalakat. Németország érdekérvényesítő képessége mind a tagállamokkal, mind pedig a Bizottsággal szemben meghatározónak bizonyult az általunk vizsgált két esetben, az államadósság-válság rendezésében és a bankrendszer reformjában. Tény, hogy az Európai Tanács és a Tanács meghatározó módon alakították az integrációt a közelmúltban (*Bickerton és szerzőtársai* [2015a], *Puetter* [2014]), de a válságrendezés alakulása alapján az a következtetés sem tűnik megalapozatlannak, hogy a német preferenciák meghatározó módon alakították e testületek döntéseit, ideértve azt is, hogy úgy mélyült az integráció, hogy közben a tradicionális nemzetek feletti intézmények hatásköre nem bővült érdemben. Az ugyanakkor nagyon is reális kritika az új kormányköziség képviselői részéről (*Bickerton és szerzőtársai* [2015b]), hogy a belső politika hatása a tagállami Európa-politikában mára jóval erőteljesebben érvényesül, mint bármikor korábban. Ráadásul a hazai politika törésvonalai sokrétűek, összetettek, nem feltétlenül (csak) gazdasági ügyek menték manifesztálódnak. Ahogy igazuk lehet abban is, hogy a *Moravcsik* [2008] által kilátásba helyezett stabil intézményi egyensúly feltételezése a válsággal (és a válságrendezéssel) – legalábbis egyelőre – okafogyottá vált. Hogy aztán *Moravcsik* [2017] optimizmusa az Európai Unió ütésállóságát (a brexit, a migrációs válság, az orosz–ukrán konfliktus vagy éppen a megszorítások ellenére) vagy különösen annak „láthatatlan [globális] szuperhatalom” státusát illetően megalapozottnak bizonyul(t)-e, majd a jövő eldönti.

Hivatkozások

AGGARWAL, V. K.–DUPONT, C. [2008]: Collaboration and co-ordination in the global political economy. Megjelent: *Ravenhill, J.* (szerk.): Global political economy. Oxford University Press, Oxford, 67–94. o.

²⁸ Mindez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy akár bizottsági anyagokban, akár az integráció motorjainak számító két tagállami vezető (mostanság különösen Emmanuel Macron) megszólalásaiban, távlatos terveiben ne jelenhetne meg a politikai unió víziója mint az integráció optimista forгатókönyve.

²⁹ E támogatás biztosításában különös jelentőséget nyer(het)nek a liberális kormányköziség által csak kevésbé vizsgált transznacionális szereplők, így különösen a nemzetközi pénzügyi és nem pénzügyi vállalatok.

- AL-DARWISH, A.–HAFEMAN, M.–IMPAVIDO, G.–KEMP, M.–O'MALLEY, P. [2011]: Possible unintended consequences of Basel III and Solvency II. IMF Working Paper, 11/187. Washington, D. C. <https://doi.org/10.1017/s1357321713000391>.
- ALESINA, A.–DRAZEN, A. [1991]: Why are stabilizations delayed? American Economic Review, Vol. 81. No. 5. 1170–1188. o. <https://doi.org/10.3386/w3053>.
- ALEXANDER, K. [2014]: European Banking Union: A Legal and Institutional Analysis of the Single Supervisory Mechanism and the Single Resolution Mechanism. European Law Review, Vol. 40. No. 2. 154–187. o.
- ALLEN, B.–CHAN, K. K.–MILNE, A.–THOMAS, S. [2012]: Basel III: Is the cure worse than the disease? International Review of Financial Analysis, Vol. 25. december, 159–166. o. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2012.08.004>.
- BECK, U. [2014]: The reflexive modernization of democracy. Megjelent: *Gagnon, J.-P.* (szerk.): Democratic theorists in conversation: Turns in contemporary thoughts. Palgrave MacMillan, Basingstoke, 85–100. o. <https://doi.org/10.1057/9781137322777>.
- BENCZES ISTVÁN [2011]: Az európai gazdasági kormányzás előtt álló kihívások. A hármastagadás lehetetlensége. Közgazdasági Szemle, 58. évf. 9. sz. 759–774. o.
- BICKERTON, C.–HODSON, D.–PUETTER, U. [2015a]: The new intergovernmentalism: European integration in the post-Maastricht era. Journal of Common Market Studies, Vol. 53. 703–722. o. <https://doi.org/10.1111/jcms.12212>.
- BICKERTON, C.–HODSON, D.–PUETTER, U. [2015b]: The new intergovernmentalism and the study of European integration. Megjelent: *Bickerton, C.–Hodson, D.–Puetter, U.* (szerk.): The new intergovernmentalism: States and supranational actors the post-Maastricht era. Oxford University Press, 1–48. o. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198703617.003.0001>.
- BLUNDELL-WIGNALL, A.–ATKINSON, P. [2010]: Thinking beyond Basel III: Necessary solutions for capital and liquidity. OECD Journal. Financial Market Trends, No. 1. 9–33. o. <https://doi.org/10.1787/fmt-2010-5km7k9tpcjmnn>.
- BUDA LORINA [2015]: Az Európai Unió pénzügyi felügyeleti rendszerének átalakulása és a Bankunió létrehozásának bemutatása. Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás, 2. sz. 114–122. o.
- BULMER, S. [1983]: Domestic politics and European Community policy-making. Journal of Common Market Studies, Vol. 21. No. 4. 349–364. o. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1983.tb00265.x>.
- BULMER, S.–PATERSON, W. E. [2013]: Germany as the EU's reluctant hegemon? Of economic strength and political constraints. Journal of European Public Policy, Vol. 20. No. 10. 1387–1405. o. <https://doi.org/10.1080/13501763.2013.822824>.
- CEPS [2010]: Bank state aid in the financial crisis: Fragmentation or level playing field? A CEPS Task Force Report, október, Brüsszel, <https://www.ceps.eu/publications/bank-state-aid-financial-crisis-fragmentation-or-level-playing-field>.
- COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION [2013]: Council agrees general approach on Single Resolution. 17602/13. December 18. Council of the European Union, Brüsszel, <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2017602%202013%20INIT>.
- CSABA LÁSZLÓ [2018]: Tőkepiaci unió vagy szabadságharc? Közgazdasági Szemle, 65. évf. 5. sz. 484–498. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2018.5.484>.
- DE GRAUWE, P. [2013]: Design failures in the eurozone: Can they be fixed? LSE 'Europe in Question' Discussion Paper Series, No. 57. London, <https://doi.org/10.2139/ssrn.2215762>.
- EB [2011]: Zöld könyv a stabilitási kötvények bevezetésének megvalósíthatóságáról. COM(2011) 818. Európai Bizottság, Brüsszel, november 23. <http://www.europarl.europa>.

- eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2011)0818_/com_com(2011)0818_hu.pdf.
- EB [2013]: A Bizottság egységes szanalási mechanizmust javasol a bankunió számára. Sajtóközlemény. Európai Bizottság, Brüsszel, július 10. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-674_hu.htm.
- EB [2014]: Javaslat. Az Európai Parlament és a Tanács rendelete. Az uniós hitelintézetek ellenálló képességét fokozó strukturális intézkedésekről. COM(2014) 43 final, Brüsszel, január 29. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014PC0043&from=HU>.
- EC [2010]: The economic adjustment programme for Greece. European Economy Occasional Papers, 61. Európai Bizottság, Brüsszel, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2010/pdf/ocp61_en.pdf.
- EC [2013]: European financial stability and integration. Report 2012. SWD(2013) 156 final, Európai Bizottság, Brüsszel, április 24. https://ec.europa.eu/info/system/files/efsir-2012-25042013_en.pdf.
- EC [2018]: Commission implements 2018 Work Programme commitment to withdraw 15 pending legislative proposals. Európai Bizottság, Brüsszel, július 3.
- EICHENGREEN, B.–TEMIN, P. [2010]: Fetters of gold and paper. *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 26. No. 3. 370–384. o. <https://doi.org/10.3386/w16202>.
- EPSTEIN, R. A.–RHODES, M. [2016]: The political dynamics behind Europe's new banking union. *West European Politics*, Vol. 39. No. 3. 415–437. o. <https://doi.org/10.1080/01402382.2016.1143238>.
- EU [2014a]: Bankunió: Az Európai Tanács következtetései erről a témáról. Európai Unió Tanácsa, Brüsszel, <http://www.consilium.europa.eu/media/21535/sn04481hu14.pdf>.
- EU [2014b]: Az Európai Parlament és a Tanács 2014/59/EU irányelve (2014. május 15.) a hitelintézetek és befektetési vállalkozások helyreállítását és szanalását célzó keretrendszer létrehozásáról és a 82/891/EGK tanácsi irányelv, a 2001/24/EK, 2002/47/EK, 2004/25/EK, 2005/56/EK, 2007/36/EK, 2011/35/EU, 2012/30/EU és 2013/36/EU irányelv, valamint az 1093/2010/EU és a 648/2012/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról. HL, június 12. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0059&from=HU>.
- EU [2014c]: Az Európai Parlament és a Tanács 806/2014/EU rendelete (2014. július 15.) a hitelintézeteknek és bizonyos befektetési vállalkozásoknak az Egységes Szanalási Mechanizmus keretében történő szanalására vonatkozó egységes szabályok és egységes eljárás kialakításáról, valamint az Egységes Szanalási Alap létrehozásáról és az 1093/2010/EU rendelet módosításáról. HL, július 30. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/ALL/?uri=celex%3A32014R0806>.
- EURACTIV [2008]: Eurozone members agree bank bail out guidelines. Október 7. <http://www.euractiv.com/section/euro-finance/news/eurozone-members-agree-bank-bail-out-guidelines>.
- FABBRINI, S. [2013]: Intergovernmentalism and its limits: Assessing the European Union's answer to the euro crisis. *Comparative Political Studies*, Vol. 46. No. 9. 1003–1029. o.
- FABBRINI, S.–PUETTER, U. [2016]: Integration without supranationalisation: Studying the lead roles of the European Council and the Council in post-Lisbon EU politics. *Journal of European Integration*, Vol. 38. No. 5. 481–495. o. <https://doi.org/10.1080/07036337.2016.1178254>.
- FEARON, J. D. [1998]: Bargaining, enforcement, and international cooperation. *International Organization*, Vol. 52. No. 2. 269–305. o. <https://doi.org/10.1162/002081898753162820>.
- FELDENKIRCHEN, M.–REIERMANN, C.–SAUGA, M.–SCHLAMP, H.-J. [2010]: Merkel takes on the EU and on her own finance minister. *Spiegel Online*, március 22.

- FIDRMUC, J. [2003]: Economic reform, growth and democracy during post-communist transition. *European Journal of Political Economy*, Vol. 19. No. 3. 583–604. o. [https://doi.org/10.1016/s0176-2680\(03\)00010-7](https://doi.org/10.1016/s0176-2680(03)00010-7).
- FINKE, D. [2007]: Challenges to intergovernmentalism: An empirical analysis of EU Treaty negotiations since Maastricht. *West European Politics*, Vol. 32. No. 3. 466–495. o. <https://doi.org/10.1080/01402380902779055>.
- FORSTER, A. [1998]: Britain and the negotiation of the Maastricht Treaty: A critique of liberal intergovernmentalism. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 36. No. 3. 347–368. o. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00114>.
- FRYE, T. [2002]: The perils of polarization: Economic performance in the postcommunist world. *World Politics*, Vol. 54. No. 3. 308–337. o. <https://doi.org/10.1353/wp.2002.0008>.
- GARRET, G.–TSEBELIS, G. [1996]: An institutional critique of intergovernmentalism. *International Organization*, Vol. 50. No. 2. 269–299. o. <https://doi.org/10.1017/s0020818300033476>.
- GYÓRFFY DÓRA [2014]: Válság és válságkezelés Görögországban. A puha költségvetési korlát szerepe a gazdasági összeomlásban. *Közgazdasági Szemle*, 61. évf. 1. sz. 27–52. o.
- GYÓRFFY DÓRA [2018]: Trust and crisis management in the EU: An institutionalist account of success and failure in program countries. Palgrave Macmillan, London, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-69212-8>.
- HAAS, E. [1958]: *The uniting of Europe: Political, social, and economic forces, 1950–1957*. Stanford University Press, Notre Dame, IN.
- HALL, P. A. [2012]: The economics and politics of the euro crisis. *German Politics*, Vol. 21. No. 4. 355–371. o. <https://doi.org/10.1080/09644008.2012.739614>.
- HALMAI PÉTER [2014]: *Krízis és növekedés az Európai Unióban. Európai modell, strukturális reformok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HARDIE, I.–HOWARTH, D. [2013]: A peculiar kind of devastation: German market-based banking. Megjelent: *Hardie, I.–Howarth, D. (szerk.): Market-based banking and the international financial crisis*. Oxford University Press, 103–127. o. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199662289.003.0005>.
- HARDIE, I.–MACARTNEY, H. [2016]: EU ring-fencing and the defence of too-big-to-fail banks. *West European Politics*, Vol. 39. No. 3. 503–525. o. <https://doi.org/10.1080/01402382.2016.1143240>.
- HOFFMANN, S. [1966]: Obstinate or obsolete? The fate of the nation-state and the case of Western Europe. *Daedalus*, Vol. 95. No. 3. 862–915. o.
- HOWARTH, D. [2012]: France and the international financial crisis: The legacy of state-led finance. *Governance*, Vol. 26. No. 3. 369–395. o. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2012.01611.x>.
- HOWARTH, D.–QUAGLIA, L. [2013]: Banking on stability: The political economy of new capital requirements in the European Union. *Journal of European Integration*, Vol. 35. No. 3. 333–346. o. <https://doi.org/10.1080/07036337.2013.774780>.
- HOWARTH, D.–QUAGLIA, L. [2014]: The steep road to European Banking Union: Constructing the Single Resolution Mechanism. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 52. No. S1. 125–140. o. <https://doi.org/10.1111/jcms.12178>.
- KEOHANE, R.–MARTIN, L. [1995]: The promise of institutionalist theory. *International Security*, Vol. 20. No. 1. 39–51. o. <https://doi.org/10.2307/2539214>.
- KIRÁLY JÚLIA–NAGY MÁRTON–SZABÓ E. VIKTOR [2008]: Egy különleges eseménysorozat elemzése – a másodrendű jelzőlohitel-piaci válság és (hazai) következményei. *Közgazdasági Szemle*, 55. évf. 7–8. sz. 573–621. o.

- KRUGMAN, P. [2015]: Revenge of the optimum currency area. Megjelent: *Acemoglu, D.–Parker, J.–Woodford, M.* (szerk.): NBER Macroeconomics Annual, 2012. Vol. 27. University of Chicago Press, 439–448. o. <https://doi.org/10.1086/669188>.
- LIHKANEN, E. [2012]: High-level expert group on reforming the structure of the EU banking sector. Brüsszel, október 2. http://ec.europa.eu/internal_market/bank/docs/high-level_expert_group/report_en.pdf.
- LINDBERG, L. N. [1963]: The Political Dynamics of European Economic Integration. Stanford University Press.
- LOSONCZ MIKLÓS [2014]: Az államadósság-válság és kezelése az EU-ban. Tri-Mester, Tatabánya.
- MÉRŐ KATALIN–PIROSKA DÓRA [2016]: Banking union and banking nationalism: Explaining opt-out choices of Hungary, Poland and the Czech Republic. *Policy and Society*, Vol. 35. No. 3. 215–226. o. <https://doi.org/10.1016/j.polsoc.2016.10.001>.
- MÉRŐ KATALIN–PIROSKA DÓRA [2017]: Az Európai Bankunió reformja – a makroprudenciális felhatalmazások rendszerének újragondolása a kelet- és közép-európai országok szemszögéből. *Külgazdaság*, 61. évf. 9–10. sz. 3–29. o.
- MILWARD, A. [1992]: The European rescue of the nation state. Routledge, London.
- MORAVCSIK, A. [1993]: Preferences and power in the European Community: A liberal intergovernmentalist view. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31. No. 4. 473–524. o. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1993.tb00477.x>.
- MORAVCSIK, A. [1997]: Taking preferences seriously: A liberal theory of international politics. *International Organization*, Vol. 51. No. 4. 513–553. o. <https://doi.org/10.1162/002081897550447>.
- MORAVCSIK, A. [1998]: The choice for Europe: Social purpose and state power from Messina to Maastricht. Cornell University Press, Ithaca, New York. <https://doi.org/10.4324/9781315072258>.
- MORAVCSIK, A. [1999]: A new statecraft? Supranational entrepreneurs and international cooperation. *International Organization*, Vol. 53. No. 2. 267–306. o. <https://doi.org/10.1162/002081899550887>.
- MORAVCSIK, A. [2008]: The European constitutional settlement. *World Economy*, Vol. 31. No. 1. 158–183. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2007.01086.x>.
- MORAVCSIK, A. [2010]: Liberal theories of international relations: A primer. Princeton University, kézirat. <https://www.princeton.edu/~amoravcs/publications.html>.
- MORAVCSIK, A. [2011]: The new liberalism. Megjelent: *Goodin, R. E.* (szerk.): *Oxford Handbook of Political Science Online*. Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199604456.013.0033>.
- MORAVCSIK, A. [2012]: Europe after the crisis. *Foreign Affairs*, Vol. 91. No. 3. 54–68. o.
- MORAVCSIK, A. [2017]: Europe is still a superpower. *Foreign Policy*, április 13.
- MORAVCSIK, A.–SCHIMMELFENNIG, F. [2009]: Liberal intergovernmentalism. Megjelent: *Wiener, A.–Diez, T.* (szerk.): *European integration theory*. Oxford University Press, Oxford, 67–88. o. <https://doi.org/10.1093/hepl/9780199226092.003.0004>.
- MORISSE-SCHILBACH, M. [2011]: “Ach Deutschland!” Greece, the euro crisis, and the costs and benefits of being a benign hegemon. *Internationale Politik und Gesellschaft*, Vol. 14. No. 1. 28–41. o.
- MÜNCHAU, W. [2010]: Germany pays for Merkel’s miscalculations. *Financial Times*, május 10.
- PALÁNKAI TIBOR [1995/1999]: Az európai integráció gazdaságtana. Aula Kiadó, Budapest.

- PETERSON, J.–BOMBERG, E. [1999]: Decision-making in the European Union. Macmillan, Basingstoke, <https://doi.org/10.1007/978-1-349-27507-6>.
- PISANY-FERRY, J. [2012]: The euro crisis and the new impossible trinity. Bruegel Policy Contribution, 2012/01. http://bruegel.org/wp-content/uploads/imported/publications/pc_2012_01_.pdf.
- POLLACK, M. A. [2012]: Realist, intergovernmentalist, and institutionalist approaches. Megjelent: Jones, E.–Menon, A.–Weatherill, S. (szerk.): The Oxford Handbook of the European Union. Oxford University Press, 3–17. o. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199546282.013.0001>.
- PUETTER, U. [2012]: Europe's deliberative intergovernmentalism: The role of the Council and European Council in EU economic governance. *Journal of European Public Policy*, Vol. 19. No. 2. 161–178. o. <https://doi.org/10.1080/13501763.2011.609743>.
- PUETTER, U. [2014]: The European Council and the Council: New intergovernmentalism and institutional change. Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198716242.001.0001>.
- QUAGLIA, L.–SPENDZHAROVA, A. [2017]: The conundrum of solving 'too big to fail' in the European Union: Supranationalization at different speeds. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 55. No. 5. 1110–1126. o. <https://doi.org/10.1111/jcms.12531>.
- ROMPUY VAN, H. [2012]: Towards a genuine economic and monetary union. Report by President of the European Council Herman van Rompuy. EUCO, 120/12. június 26. Brüsszel.
- SADEH, T.–VERDUN, A. [2009]: Explaining Europe's monetary union. A survey of the literature. *International Studies Review*, Vol. 11. No. 2. 277–301. o. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2009.00849.x>.
- SADJADPOUR, K. [2007]: The nuclear players. *Journal of International Affairs*, Vol. 60. No. 2. 125–134. o.
- SANDHOLTZ, W.–STONE SWEET, A. [1998]: European integration and supranational governance. Oxford University Press, Oxford, <https://doi.org/10.1093/0198294646.001.0001>.
- SCHÄFER, D. [2016]: A banking union of ideas? The impact of ordoliberalism and the vicious circle on the banking union. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 54. No. 4. 961–980. o. <https://doi.org/10.1111/jcms.12351>.
- SCHÄUBLE, W. [2010]: Why Europe's monetary union faces its biggest crisis? *Financial Times*, március 11.
- SCHIMMELFENNIG, F. [2015a]: Liberal intergovernmentalism and the euro area crisis. *Journal of European Public Policy*, Vol. 22. No. 2. 177–195. o. <https://doi.org/10.1080/13501763.2014.994020>.
- SCHIMMELFENNIG, F. [2015b]: What's the news in "New Intergovernmentalism"? A critique of Bickerton, Hodson and Puetter. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 53. No. 4. 723–730. o. <https://doi.org/10.1111/jcms.12234>.
- SCHIMMELFENNIG, F. [2016]: A differentiated leap forward: Spillover, pathdependency, and graded membership in European banking regulation. *West European Politics*, Vol. 39. No. 3. 483–502. o. <https://doi.org/10.1080/01402382.2016.1143244>.
- SCHIMMELFENNIG, F.–SEDELMEIER, U. [2004]: Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*, Vol. 11. No. 4. 661–679. o. <https://doi.org/10.1080/1350176042000248089>.
- SLAPIN, J. [2011]: Veto power: Institutional design in the European Union. University of Michigan Press, Ann Arbor, MI, <https://doi.org/10.3998/mpub.2012704>.
- STEINBERG, F.–VERMEIREN, M. [2016]: Germany's institutional power and the EMU regime after the crisis: Towards a Germanized euro area? *Journal of Common Market Studies*, Vol. 54. No. 2. 388–407. o. <https://doi.org/10.1111/jcms.12255>.

- SZÉLES ZSUSZANNA–PATAKI LÁSZLÓ–FÓRIÁNNÉ HORVÁTH MARGIT [2016]: A bázeli tőkeszabályozás múltja, jelene és jövője. *Gazdaság és Társadalom*, 8. évf. 3. sz. 51–68. o. <https://doi.org/10.21637/gt.2016.3.04>.
- SZOMBATI ANIKÓ [2014]: Bankunió – mit látunk a partvonalról? MNB Szakmai Cikkek.
- TÓTH JÓZSEF [2015]: Az európai betétbiztosítási és bankszanalási rendszerek jellemzői és azok finanszírozása. *Közgazdasági Szemle*, 62. évf. 7–8. sz. 767–785. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2017.7-8.852>.
- TSEBELIS, G.–GOEFFREY, G. [2001]: The institutional foundations of intergovernmentalism and supranationalism in the European Union. *International Organization*, Vol. 50. No. 2. 269–299. o. <https://doi.org/10.1162/00208180151140603>.
- WEBBER, D. [2014]: How likely is it that the European Union will disintegrate? A critical analysis of competing theoretical perspectives. *European Journal of International Relations*, Vol. 20. No. 2. 341–365. o.
- WINCOTT, D. [1995]: Institutional interaction and European integration: Towards an everyday critique of liberal intergovernmentalism. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 33. No. 4. 597–609. o. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1995.tb00553.x>.
- WIND, M. [1997]: Rediscovering institutions: A reflectivist critique of rational institutionalism. Megjelent: *Jorgensen, K. E. (szerk.): Reflective approaches to European governance*. Macmillan, Houndmills, 15–35. o.
- ZYSMAN, J. [1983]: *Governments, markets and growth*. Cornell University Press, Ithaca, NY.